

A mi ünnepünk

A Budapesti Hírlap ötvenéves fennállásának jubileumát üljük. Talán szabad hinnünk, hogy barátaink és olvasóink velünk együtt megilletődve gondolnak a jó és rossz időkre, melyeket Isten segédelmével átélünk.

Ötven év! És hozzá milyen ötven év a magyar élet történetében! Csupa reménység, csupa bizakodás és nagyra-törés a kezdet, ma pedig mindnyájunknak a keresztény lélek alázatosságával a pusztá életért kell hálát adnunk a Gondviselésnek.

Az elmúlt ötven év alatt a magyar sors legvérmesebb és legvégzetesebb jelenetei váltakoztak. A pusztulás vihára akkor száguldott végig rajtunk, mikor vetésünk már zöldülni kezdett, mikor azt hittük, hogy végre megnyitottak a magyarság előtt a boldogulás kapui. Senki mélyebben nem érezheti át a megrendítő sorstragédiát, mint a Budapesti Hírlap, mely életcélját fennállása első pillanatától kezdve *Mindent a magyarságért* jelszóban foglalta össze.

Miért küzdött, fáradott a Budapesti Hírlap? Hogy előkészítse egy szebb és dicsőbb jövőnd érdekében a magyar lelkeséget. Ötven év előtt az volt az ország helyzetképe, hogy a közös ügyes állapot szélsőségekbe ragadta a nemzetet és csaknem meghasonlásba sodorta a dinasztiaival. A kiegyezés előtérő felfogásából nyugtalanító ellentétek fakadtak. Egyfelől állottak a kiegyezés ortodoxai, másfelől az „átkos közös ügyek” engesztelhetetlenjei. Végtelenül sivár közjogi harc emésztette erőinket. És a dinasztia ebben a harcban még a legtermészetesebb nemzeti kívánságokat sem méltányolta. A Budapesti Hírlap őszinte híve volt a kiegyezésnek és azt a feladatot vállalta magára, hogy a meghasonlásokat kiűszöbölje és a szakadékokat betömje. Számolt a dinasztia érzékenységgel és érdekeivel, mindazáltal a nemzet jogainak védelmében egy pillanatra sem feszélyezték az opportunizmus korlátai. A Budapesti Hírlap életében ez volt az első ragyogó fejezet.

A második fejezet talán még ennél is dicsőségesebb. Ezt a fejezetet a Budapesti Hírlapnak az az erőfeszítése tölti be, hogy az ország tekintetét a sivár közjogi harcok és lelketlen pártusák fölé emelje. Az volt a törekvése, hogy minden téren aktívá tegye a nemzeti érzést. A politikai harcokba elmerült nemzetet meg kellett arról győzni, hogy felsőbbrendű esz-

mények kultusza nélkül nincs élet, nincs fejlődés, nincs jövő. A magyar impérium, a harmincmillió magyar gondolata évtizedeken át szárnyalt a magyar közelet fölött. Magyarországon — ez volt a Budapesti Hírlap tanítása — sohasem felejtheti el, hogy nagy hatalom volt. Ebből az eszméből kell meríteni minden energiát. Ma már mindenki szabad szemmel láthatja, hogy Európa legfejlettebb népei is imperialisták. A harmincmillió magyar gondolatán sem foghatott ki a gúnyolódás. Ezt a fellengzőnek látszó gondolatot ma már a száraz statisztika is igazolja, mikor kimutatja, hogy az európai államok népszerűségéhez viszonyítva Nagy-Magyarország még sokkal több millió embert elbírt volna.

A történelemben gyökerező és a valóságot szolgáló eszméket hirdetett a Budapesti Hírlap, hogy a közelet laposságát ellensúlyozza, a nemzeti öntudatot erősítse és felsőbbrendű célokra irányítsa a nemzet becsvágyát és akarátát. És el kell ismernie mindenkinek, hogy a magyar lélek méltó fogékonyt mutatott ezek iránt az eszmék iránt.

A Budapesti Hírlap joggal mondhatja, hogy döntően hatott a nemzet gondolatvilágának és életszemléletének átalakulására és megújulására. Volt

idő, mikor jóformán csak külsőségek jelentették a magyar világot. A Budapesti Hírlap apostoloskodása nyomán a magyar világot a magyar szellem, a magyar nyelv, a magyar irodalom és a magyar művészet jelentették. Négyszáz év óta nem volt ilyen erős és egyetemes a magyar gondolat, ezer év óta nem beszéltek annyian magyarul, mint most. Már nem látszott elérhetetlennek, hogy a nemzeti eszme vonzó erejével egy nagy egységbe lehet foglalni a nemzetet. Csalhatatlan jelenségek mutatták, hogy a magyar társadalmat nemcsak politikai szenvedelmekkel és érdekekkel lehet megmozgatni. A nemzeti gondolat a magyar munka értékét is meghatározta. Egy-két évtized alatt csodálatos volt a haladás, a fejlődés, az előretörés minden vonalon. Szinte gondatlanul merültünk el a szellemi és anyagi haladás örömeiben és nem vettük észre a végzet közeledését. Ma még élvezünk a béke áldásait, még gyönyörködünk a virágzásban, még nagy célokról álmodoztunk és másnap már élet-halálharcba sodort bennünket a végzet. A sötét bizonytalanság e véres esztendeiben egyedül a magyar katonai vitézsége és dicsősége tartotta bennünk a lelket.

A hősök még ontották véréket a csa-

tatereken, mikor idehaza a destruktív erő egyre vakmerőbben lépett fel nyíltan és alattomban, sajtóban és parlamentben. Pacifizmus, demokrácia, választójog voltak a demagógia jelszavai. A meggyötört nemzetnek csak gondolkodó része vette észre, hogy szinte értelmetlen hiszékenység szállotta meg a lelkeket és hogy hatalomra éhes világbolondítókkal van dolga. A Budapesti Hírlap egész mellet nézett szembe a demagógiával, melynek legutólsó sabb jellemvonása a magyargyűlölet volt, legtitkosabb célja: a magyar hegemonia megdöntése. Ez a küzdelem fölötti be közeleti és politikai harcainak harmadik korszakát. A katasztrófa azonban elháríthatatlan volt. A józan hang beleveszett az orkánba, a biztos járású emberek eltűntek a közelethől. Csaknem mindenki elvesztette hangját, szívét. Vezérek nélkül maradtunk. Abban a pillanatban, mikor a háború elvesztése után elhangzott az átkos jelszó, hogy nem akarok többé katonát látni, sirba tették Magyarországot. Eltemették az alkotmányt, a királyságot, megszentelték Szent István koronáját, elárulták az országot és gonosztévők kezére játszották sorsunkat, akik nemcsak a régi társadalmi rendet forgatták fel, hanem csúfot üttek legszentebb érzelmeinkből és hagyományainkból.

Mindezt betetőzte Trianon. Kész prédája lettünk ellenségeinknek. Egyszerre csak azt éreztük, hogy a világon mindenki szabad, csak mi vagyunk rabok. Hiányzott az erős kéz, a tekintély, mely a megsemmisülés érzését kitepte volna szívünkől és helyébe a megemberelés, az összefogás érzését plántálta volna. A keresztény és nemzeti irány eszméi sokáig nem tudták megfékezni a megtorlás ösztönét. Évek teltek el csupa vajudással, Évek keltek hozzá, míg hivatott kezek irányítása mellett a konszolidálás vágya és elszánt akarata kerekedett felül. Az ötven évnek ebben a negyedik fázisában a Budapesti Hírlap híven mutatóhoz és szelleméhez, szívvel-lellekkel szegődött a konszolidáció szolgálatába. Harcot hirdetett a lemondás, a kishitűség és a kétségbeesés ellen, a forradalmi zaboláltság ellenében a rend, a fegyelmet, az önuralom szószólója. Hinnünk kell önmagunkban és ismét biznunk kell a tekintélyekben. Nem használ semmi sopánkodás, sem önmarcangolás, sem vádaskodás, Minél kisebb lett hazánk, annál na-

Egyötven éves olvasó: József főherceg

Nevelőm, Holdházy János apát íróasztalán 1880-ban a Budapesti Hírlap feküdt naponta a posta érkezése után legfelül! Én, mint kis diák olvastam, lapozgattam azt és így e lap tanóráimon kívül mindennapi kedvelt olvasmányom lett, főképpen tárcáit szerettem az alsó park legmagasabb fáira fölmászva magammal vinni s a madarak társaságában, zavartalanul elolvasni! Ez volt azután az első lap, melyre előfizetve, mindenahova, ahova a sors elvitt, utánam küldtettem! Ez volt brünni szolgálati időmben egyetlen magyar társam, melyet honvágygal telt szívvel, minden nap úgyszólván utolsó betűig elolvastam! 50

esztendeje olvasója vagyok és komoly, higgadt, hazafias munkásságát mindig a legnagyobb rokonszenvvel kísértem!

Ezeknél fogva, nem mulasztatom el, hogy a Budapesti Hírlapot 50 éves fennállása alkalmából ugyanolyan rokonszenvvel ne üdvözöljem; azt kívánva, hogy nemes hazafiságtól áthatott működését még igen soká edes hazánk javára és fölvirágoztatására eredményesen folytathassa, a Mindenható áldásától kísérve küzdhesen legszentebb közös célunkért; Szent István Magyarországaért.

Hazafias üdvözzettel

József főherceg

Barátságunk Rákosi Jenővel

Irta Bárd Miklósné

Sokáig nem ösmertük egymást, csak leveleztünk. Mi 1900 körül az ungi hegyek közt élünk az ősrégi faluban, hol zengett az erdő, belezengett a mi boltíves, ódon házunkba, dal, virág s ezer búvája a természetnek vett körül, s hol mi a nagy világtól messze, feledhetetlen kedves éveket töltöttünk. Ott születtek a versek; a bükkös rengeteg komoly világa inspirálta Bárd Miklós költészetét és ott kezdődött a mi barátságunk is Rákosiival.

Már egy kötetnyi vers volt együtt és senki se tudott róla, a faink se. Bárd Miklós rejtőzött és inkognitóját őrizni akarta egész életén át.

Erre az inkognitóra én is fölésküdtem, de néha elfogott a vágy, beszélni a versekről, valakinek megmutatni, világáig hirdetni, hogy vannak; tele volt velük a lelkem és hallgatni kellett.

Mégis, egy kora tavaszi napon, mikor a méhek körülzsongták a nyitott ablakban a jácintokat s az én lelkem tele volt gyönyörűséggel, nem bírtam a vágygal, hogy véleményem halljak a költeményekről s megkértem az uramat, engedje meg, hogy pár verset elküldjem Rákosiinak, kit nem ösmertünk ugyan, de kit szellemi vezérünknek tartottunk, s akít igen nagyra becsültünk.

Az uram elgondolkozott, habozott is, de látva, milyen örömet szerez nekem vele, megengedte néhány vers elküldését.

Boldogan küldtem el az *Oroszt* és a *Lest*. Megírtam, hogy a költő inkognitó akar maradni, Bárd Miklós álnév, ezért szíveskedjék a választ posztresztant, egy kis hegymögötti faluba küldeni. A válasz hamarosan megjött s

én diadallal siettem vele az uramhoz. Nagyon büszke voltam Rákosi levelére. Azt írta: „a versek gyönyörűek, erős talentumra vallanak s kért, ha van már egy kötetre való, küldjük el neki és engedjük meg, hogy kiadja őket.

Ez aztán kritika! Néhány vers elolvasása után már kiadná az egészet olvasatlanul!

Nagyon megszerettem Rákosit.

És folyt köztünk a levelezés, mentek a versek, ott volt már az egész kötetre való, mit ő csakhamar ki is adott.

Egyszer azt írta, hogy mohón olvassa a verseket, érdekes tanulmány neki az írásából megismerni a költőt s ő már megfejtette az inkognitó titkát is: nem szerénységből rejtőzik Bárd Miklós, de szuverén lelke szubtilitásánál fogva, ő ezt megérti és sohase fog utána kutatni.

Nem is kutatni.

A mi eszünk, hegymögötti életünk sok kedves és nem mindennapi eseménnyel szolgált, s én olyan bizalommal írtam meg neki mindent, mintha régi ismerősök lennénk. Érdekelte és izgatta fantáziáját a romantika, mely az ismeretlenségben rejlett és találgatta leveleiben, milyenek is lehetünk mi? Egy-egy odavetett rajzot, képet próbált kiegészíteni, kérdéseket tett, melyekre rejtélyes volt a válasz, de én kiéreztem leveleiből, hogy a rejtélyt nem is óhajta megfejteni, mert így a mi hármunk dolga érdekesebb és romantikusabb.

E kedves levelezés folytán lassan beköltözött a mi portánkba és részese lett jó és rossz napjainknak.

Egyszer arra kért, ha Pestre megyek, írjam meg neki, melyik cukrászdában uzsonnázom. Ő odajön, szemügyre veszi az asszonyokat, rámszörmer-e?

Nem írtam meg, féltem, elárulom az inkognitót.

Szűkebb családi körben azonban valahogy kikutatták, hogy ki az a Bárd Miklós.

Berezik Árpádnál voltam ebéden, gondolom 1903-ban volt. Láttam, hogy Árpád izgomozog, ki s be jár a szobába, s egyszer csak hallom, hogy telefonál: „Gyere azonnal, itt van Zsóka!”

És Rákosi jött azonnal, mert neki szólt a híradás.

Kedves emlékem ez első találkozás, a megismerkedés vele. A hajkoszorúmat nézte, megleppte őt az akkor is szokatlan viselet, de tetézett neki. Mondtam, az uramnak is tetszik, azért viselem így.

Aztán beszélgettünk Bárd Miklósról, elmondtam neki néhány verset; meghatva hálagattam s olyan érdekesen beszélt erről a költészetéről, olyan szeretettel, olyan rajongással, hogy éreztem, rajtam kívül ő a leglelkesebb bárdozó.

Mindezt azért mondom el, magunkat is belevonva, mert ez magyarázza meg azt a barátságot ismeretlenek közt, amely olyan önzetlen, mély és igaz volt, amilyen talán nincs is több a világon.

Teltek az évek. Az urammal is váltottak néha levelet s Bacsó Pál megjelenésekor meg is ösmerkedtek, de íródiájkuk, kire mondani-valójukat rábízták, mégis én voltam.

Most már megmondhatom, mert mindenki tudja, mennyire szeretem Nagykoróst, hát bevallhatom, hogy nagyon szerencsétlen voltam, mikor idekerültünk.

Hirtelen jött az áthelyezés Turja-Remetéről Nagykorórsra s én azt hittem, sohase fogom megszeretni ezt a lapos világot.

Búsultam s nosztalgiaival gondoltam az elhagyott kedves otthonra, a hegyekre, a dűcsipett, színes erdőkre, s Rákosihoz írt leveleim ez időtájt nagyon kesergők és melankólikusak voltak.

Ő vigasztalt, biztatott, hol ezt, hol azt ajánlotta, tanácsokat adott, kért, hogy szeressem

meg, ösmerjem meg az Alföld népét, foglalok valamivel, ne legyek szomorú.

Egyszer kint jártam a gimnázium környékén, néztem Arany emléktábláját s néztem az eperfát, mely körül szinte kerestem a lábnyomát. Aztán látni véltem őt, ... mintha felém jönne, ... látni mert akkor egész télen Aranyt olvastam ... Fölfigyeltem s ekkor valami titokzatos erő a lelkembe világított s megéreztem, miért kerültünk mi ide Nagykorórsra.

Feladat vár itt rám s már lángoltam a gondolatától, mely röpitett s hirtelen elhatározással, szinte ösztönszerűen siettem Adám Laci bácsihoz, akkor még egyetlen jó barátunkhoz, ki tanítványa volt Arany Jánosnak.

Uzsonnával találtam őket, éppen friss, forró tejfőlével lángoltak velem a téához. Örömmel, szeretettel fogadtak s én e kedves családi körben úgy fölmelegedtem, olyan otthonos lettem, hogy elszállt rólam a ború, s elmondván látogatásom célját, nyomban megbeszéltek Laci bácsival, hogy Aranyt nekem állítsunk.

Azt hiszem, kissé meglepte őket ez az én offenzívám, de szívből jött és szívhez talált.

Másnap megírtam Rákosiinak, hogy Kőrös már régen szerető felállítani Arany szobrát, egyszer már gyűjteni is kezdtek rá, nekem semmi dolgom, hát segíteni fogok nekik.

Kedves volt a válasz és lelkesítő: „Édes Zsóka, tudtam én, hogy így lesz ... Maga most már otthon van Kőrösön, odafűzi magát Arany, nem félnek már, hogy laposnak, színtelennek találja az Alföldet, úgy kivirul a magának, hogy nem búsul többé az ungi hegyek után. Ha nehézségei lennének a szobor körül, amit nem hiszek, segítségére jövök.

Lázás munka néhány hete következett, melyben résztvett a város apraja, nagyja. E munkában megismertem és megszerettem nemcsak a város kedves úri közönségét, de a föld népét is, mert megértették Aranyt és szívesen állították a szobrára.

gyobbaknak kell lenni erényeinknek. Ujjászületésnek, feltámadásnak ez a főfeltetele. A *Budapesti Hírlap* részt vehet magának abból, hogy a magyar lélek belsejében egy regenerálódási folyamat indult meg, mely figyelni a maga és más népek életét, fejlett, modern életviszonyok után vágyódik. A jobb sors után való vágyakozás nem követelődzés, hanem haladás, fejlődés az emberi méltóság és a nemzeti függetlenség felé. Enélkül nincs se öröme, se célja, se értelme az életnek.

A lezajlott ötven év messzeségeiben és mélységeiben, eredményeiben és eredménytelenségeiben hűséges útítárunk volt a közönségünk, a magyar értelmiség színe-java. Csodálatos a *Budapesti Hírlap* és közönségének egymásra hatása. Két cenzorra hallgatunk: a lelkiismeretünkre és olvasóink visszhangjára. Minél világosabban, tisztábban bontakoztak ki céljaink, annál lelkesebb a közönség ragaszkodása. Mi a közönség lelkéből olvastunk, a közönség a mi lelkünkől olvasott. Szinte egymásnak adtuk a direktívákat. Aligha van még közönség, mely ellenőrzésével oly jótékonyan hatott volna az újságírói erkölcs kódexének a megteremtésére, mint a mi közönségünk. Ez a közönség nem kíván mást, minthogy igaz és helyes mértéket adjunk neki a tények, viszonyok, emberek megítéléséhez, hogy tiszta szívvel szolgáljuk az erkölcsi jót és szépet, hogy a jogos magánérdeket épp oly kíméletben részesítsük, mint a közérdeket és, hogy naponként megbízható jóbarátként fogadhassa újságját. Az ilyen igényű közönség szigorúbb ellenőrzője, szabályozója a sajtónak a legszigorúbb sajtótörvényénél.

A *Budapesti Hírlap* ötven éven át híven gondozta és ápotta a nemes, tiszta magyar lelkiséget. A jövő ötven esztendőben is ez a becsvágya. Eszközaink, formáink változhatnak, de célunk ugyanaz marad: az örök magyarság. Epp ezért nem vagyunk hajlandók még legszomorúbb napjainkban sem megkongatni a lélekharangot és igaz ok nélkül izgalommal és rettegéssel feltélni a levegőt. A vészmadarak veszedelmesebbek az ellenségnél. Nélkülük is tudjuk, hogy ellenségeink életünkre törnek és hogy terrort akarnak bennünket leszorítani a történelem színpadáról. Csakhogy mi nem hagyjuk magunkat. Legyen bizalmunk önmagunkban, egymásban és történelmi rendeltetésünkben. Ez volt a *Budapesti Hírlap* zászlójára írva a múltban és ez lesz a jövőben.

Hálatelt szívvel gondolok a közönségre, amely rendületlenül kitartott zászlónk mellett és mélyen megindulva gondolok a zászlótartókra. Szellemek lebegnek lelki szemem előtt, akiknek fénye, alkotó ereje nagyra tette a *Buda-*

pesti Hírlapot. Nevükön kellene őket szólítanom, de ki nem emlékszik rájuk szeretettel, csodálattal. Példájuk, dicsőségük ihlesse meg az utódokat, kik nyomdokaikba lépnek.

CSAJTHAY FERENC

Az olasz külpolitika nemzetközi jelentősége

Irta Berzeviczy Albert, a Magyar Tudományos Akadémia elnöke

A fascista Olaszország külpolitikája nekünk, könnyen érthető okokból, főképp azért rokonszenves, mert határozottan és kitartóan magyarbarát. Azonban nagy tévedés volna ezt a magyarbarátságot egy elszigetelt, magában álló, úgyszólván véletlen jelenségnek tekinteni, mely mint ilyen ma megvan és holnap elmúlhatik. A magyarbarátság első határozott megnyilatkozása volt csak annak a jól átgondolt és következetesen keresztülvitt külpolitikai irányzatnak, amely a fascista rendszer lényegében találja magyarázatát.

A fascizmus nemcsak eredetére, hanem még mostani módszereire nézve is forradalmi, emellett imperialista és nacionalista oly értelemben, hogy az olasz nemzeti aspirációkat a régi római hagyományokból származtatja.

Ez a természete hozza magával, hogy bár annak idejében követelte és lelkesen végigküzdötte a háborút, most, hogy a háborúval elérni kívánt célokat, a megelőző kormányok gyöngesége miatt Olaszországra nézve ki nem elégitő békeszerződések ellenére kivívta, külpolitikája főfeladatának — mint azt Grandi külügyminiszter nemrégiben egy beszédében kifejtette — a háborús mentalitásból való teljes kibontakozást tekinti.

A fascizmus tehát most is csak a nagy nemzeti eszmékre és célokra tér vissza, nem azt nézi, hogy a háború reá milyen kötelességeket szab még ezután, hanem csak azt, hogy az olasz nemzeti érdek mit követel s ez érdek szempontjából különbözteti meg barátait és ellenségeit.

Az a mód, ahogy Olaszországgal a békeszerződések — főképp Jugoszláviával szemben — bántak, megkönnyíti a fascista olasz politikára nézve azt, hogy magát a szövetségi viszony kötelei túltegyje. Az olasz nemzet sokkal nagyobbra

hivatottnak érzi magát, semhogy örök rabjává váljék a háborúban vállalt szövetségi szerepnek és vakon odaálljon minden oly érdek és igény védelmezőjének, amelyet valamely volt szövetségese véltáplálhatni.

Az olasz politikára nézve már néhány év óta jellemzővé vált az az elfogulatlan és bátor szókimondás, amellyel a békeszerződések hibáira rámutat és amellyel a fölmerülő vitás kérdésekben ítélt, tekintet nélkül arra, hogy mi a volt szövetségese és mi a volt ellenfélnek álláspontja.

Ezzel Olaszország élesen megkülönbözteti magát majdnem az összes győztes és a győztesek sorába jutott államoktól. De ezzel Olaszország egyúttal véglegesen szakít azzal az egyenesen immorálisnak nevezhető felfogással, mely a háború kimeneteléből örökre szóló megkülönböztetést akar leszármaztatni győztes és legyőzött államok között, amazokat mindenkorra uralkodó, rabtartó államokká akarja felavatni, a legyőzötteket pedig rabjaikká; amely a legyőzöttek lefegyverzésének tényéből, amely a békeszerződések világos rendelkezése szerint az általános lefegyverzés kezdetét kellene, hogy jelentse, örök jogegyenlőtlenséget akar szövetkeztetni, a legyőzöttek állandó kötelezettségét még önvédelmükről való lemondásra is, ellenben a győztesek érinthetetlen jogát fegyverkezésük folytatására és gyarapítására s így a ma fennálló és a legyőzött államok valódi szuverénitását megsemmisítő egyenlőtlenség folytonos fokozására és súlyosbítására.

Igaz, hogy Olaszország maga is fegyverkezni, nem is csinál titkot belőle, nem bizonygatja, mint a többiek, hogy fegyveres készségét leszállítja, de éppen Grandi külügyminiszter volt az, aki a londoni, a tengeri leszerelést célzó konferencián erélye-

sen felszólt a kisebb államok védelmében az ellen, hogy a fölfegyverzett nagyhatalmak a többiek háta mögött egyezzenek meg a népszövetségi paktumnak a fegyveres készség és kölcsönös védelemre vonatkozó rendelkezéseket egyoldalúan magyarázni akaró tervek ellen. Világos jelet adta ezzel annak, hogy most már a Nemzetek Szövetségébe tartozó államokat egyenjogú tényezőknél ismeri el a szövetségi paktum értelmezésének kérdéseiben s nem ismer el kiváltságokat, melyekből a szövetkezve volt nagyhatalmak a többi tagállamokat kizárhatnák.

Azzal, hogy Olaszország barátsági szerződést kötött több legyőzött állammal, egészen új útra tért; maga is szükségét látja, hogy közelebbi és állandó viszonyba lépjen oly államokkal, melyeknek érdekei maradandó közösséget mutatnak fel az övéivel, de megtagadta azt a tant, mely, ily viszony lehetőségét csak a háborúban szövetségben állott államok között tart lehetségesnek.

Olaszország e magatartásából könnyen megérthető az az idegenkedés is, melyet egyelőre csak az olasz sajtó, de bizonyára nem a kormány felfogásával ellentétben a Briand-féle páneurópai tervvel szemben tanúsít, mert világosan látja s a kisántant államainak máris mutatkozó lelkes csatlakozása is ezt bizonyítja, hogy ez az egész terv csak a békekötések által teremtett Európa békéjét és gazdasági prosperitását lehetetlenné tevő határok és hatalmi viszonyok sértetlen megőrzését akarja biztosítani s a mutatkozó bajokat gyakorlati érték nélküli palliatív szerekkel véli orvosolhatni.

Elmondhatjuk tehát, hogy a fascista Olaszország új külpolitikai rendszere, mely végleg likvidálja a háborúban vállalt kötelezettségeket, megtagadja a háború emlékeiből fakadó elfogultságokat és a jövő nagy érdekeire, elsősorban a valódi békére és megnyugvásra s a nemzeti érdekek azonosságára akarja alapítani az államok egymáshoz való viszonyát, valódi megváltás az eddig a háborús mentalitás útvesztőjében tévelygett európai nemzetközi politika botlásaitól és meddőségétől s hogy Európa jobb jövőjének hajnala akkor fog beköszönteni, amikor ez a külpolitikai irány mind több híveket hódítva, valahára magához fogja ragadni az uralmat.

Rákosi érdeklődéssel kísérte első nyilvános szereplését: beszédem hatását, melyben a szívebe ajánlottam a szobrot. Megírtam neki minden kedves mozzanatát a munkáimnak. Megírtam, milyen figyelmesen hallgatták beszédemet a kedves öreg, csizmás magyarok is s mikor befejeztem, körülvettek s egyikük megkérdezte: „Rokonja az az Arany János, hogy így a szíven viseli a szobrot?” — „Több annál, bácsikám”, — feleltem. — „No hát akkor meg is lesz az a szobor”, — bólintott az öreg.

Rákosiinak úgy tetszett ez a híradásom, hogy azt írta: „Ha így megy, lóra ültetjük Arany Jánost.”

Hatheti lelkes munka után már megrendelhetjük a szobrot Stróbl mesternél. Egy kis pénz ugyan hiányzott még hozzá, de azt elkértem Rákositól, ki örömmel bocsátotta rendelkezésemre a nála levő összeget, amely a költő Margitszigeti szobrúra gyűlt össze, mely azonban fölöslegessé vált, mert időközben József főherceg állította fel Arany szobrát a tölgyek alatt.

Ekkor áthelyezték minket Erdélybe, de én ottan is visszajártam ide, s egy év leforgása múlva már leleplezhetjük a szobrot. Ez a szobor erős kötelekkel fűz engem ide, ehhez a kedves városához.

Aztán jöttek a háborús évek, telve keservvel és bizsike gyásszal. Jött a forradalom s a komun undort keltő bizonytalansága.

Rákosi rendületlenül bizott a nemzet életében, de néha kesergett és levert volt. Az uram e nehéz napokban azt üzent nekik: „a szovjet öndögébe hullad, ez rajtunk a kisebb baj; a nagy jön... jön nyugatról, akkor kell majd a nemzetnek helytállni.

A komün alatt Bárd Miklós verseskötetei is indexre kerültek s én az ellenforradalmi verseit kis zacskóba varrva a nyakamban viseltem; így jártam fel a Naphegyre Rákosihoz a versekkel.

Mikor a „Vesztés”-t felolvastam neki, az szialra borult és zokogott. Aztán szomorúan

mondta: „Nem szoktam érzékenykedni, felejtse el, hogy sírni látott.”

Síratva az eltemetett Hungáriát. Ez időtájt ritkán találkoztak az urammal, kerülték a keserűséggel járó ellágyulást. Én voltam köztük az összekötő kapocs, kire üzeneteiket rábízták.

Feldehetetlen érdekes beszélgetéseink voltak alkortájban. Vitakoztunk is néha, nézeteltéréseink is voltak, de ez soha diszharmoniót köztünk nem okozott.

Aztán megbukott a komün s ránszakadt a még annál is nagyobb szerencsétlenség: egy hureban soha le nem győzött nemzetre a letiprás, a megsemmisülés.

Már akkor Pesten laktunk. Az utcán bolyongtam a keserves nagy pillanatban, mikor Trianonban halálos ítéletünket aláírták. A végzetes percben megállt a forgalom az utcákon. Megálltak az autók, a villamosok, álltak az emberek, lehajtott fejjel, de ökölbe szorított kézzel. Álltam én is, ... sírva, ... az égre nézve. „Istenem, ne engedd! Sorsunkat megpecsételték! De mi a pecsétet feltörjük!” — ezt éreztem, ezt olvastam le minden komor magyar arcáról.

A revízió gondolata ekkor már megszállta a lelkeket; szárnyat még nem bonthatott, de ott élt minden magyar szívében, eleinte félve, rejtve, de aztán mindjobban életre kelve, lázadóva. Az ellenséges gyűfű, mely körülvevett, nem engedte, hogy világgá szálljon, de jött egy ember, ki fellázadt az igaztalanságon, mely minket ért s világgá hirdette, hogy revízió alá kell venni a magyar nemzet ügyét.

Ez az ember Rothermere lord volt. Ő kérte Rákosit, hogy írjon cikkeket a londoni lapokba s ő hívta meg a nagy publicistát, hogy menjen ki hozzá megbeszélni és megmozdítani a revízió életre keltett eszméjét.

És Rákosi ment a 86 évével, nem félve fáradtságtól, égve a vágytól, hogy megkezdhesék az igaz ügy harcát: a nemzetmentést.

Friss munkakedvvel és nagy harci készséggel jött meg angliai útjáról s azonnal fölment

az uramhoz a svábhegyi szanatóriumba. Lelkesen beszélt a terveiről, a lordról, ki síkra szállt a mi igazunkért. A revízió kérdése mindjobban, sőt teljesen betöltötte lelkét és ezzel kapcsolatban ment ki csakhamar Párizsba és Mussolinihoz is. Még haza se jött s mi közben elvultak egy újságikémben nyilatkozatait, mely szerint feladta a legitimizmust, melynek egy életen át híve volt.

Tragédiát sejtettem, fordulót az életében. Ha bebizonyítja is az igazat, nem támadja-e meg gyökerében élete fáját? Fölmentem hozzá, soha nem haboztam a legkényesebb kérdés fölvetésében sem, olyan elnéző kényeztetéssel vett körül engem. Most is egyenesen kirukkoltam a kérdéssel: „Jenő bátyám, maga feladhatta a legitimizmust?” Elkomorodott, lehajtott a fejét. „Igen!” — de ekkor már fölemelkedett s mint szálfnő állt emelt fejjel. „Szívemben hű maradtam, de ezt a hűséget feláldozom a nemzet érdekében, mert nem a nemzet van a királyért, de a király a nemzetért. Maga nem tudja, milyen özőnét kapom naponta a panaszos leveleknek megszállt területekről. Ott vagy elpusztul a magyar a lelketlen kínzásokban, vagy beolvad a kényszer alatt s gyermekeik már nem fognak magyarul beszélni és elvesznek a nemzetre nézve. Vissza kell kapnunk magyar testvéreinket, nem várhatunk, minden nap pusztulást jelent. Hát ezért adtam én fel a legitimizmust.”

Néma esend következett; éreztem, hogy belső harcban vívódik önmagával. Kerestem a szót, mellyel valahogy véget vehetnék vívódásainak s egy mende-monda jutott eszembe és kirukkoltam vele: „Jenő bátyám, itt azt beszéllek, hogy maga Harmsworth akarja királynak, azért járt Londonban”. Elmosolyodott. „Igazi pesti pletyka, majd iderendeli az Isten azt, akire szükségünk van.”

Aztán beteg lett, de azért napról-napra írta a fényes vezéreiket; lázasan sürgette a revíziót, kereste az embert, ki fanatikus harcosa lenne az eszmének s nem beszélt másról, mindig csak a revízióról.

Egy nap értem küldte az autóját. Lázasan, karosszékekben ülve találtam. Friss volt ugyan, de túrelmetlen. „Le vagyok láncolva, mikor harcolnom kellene”, — mondta izgatottan. Aztán kedvesen elbeszélgetett angliai útjáról. Mint legendás alakot állította elő Rothermere lordot, ki rajongója a magyar nemzetnek. Elmondta, hogy mikor történelmünket végigolvasta, oly nagyrahiatottan látta a magyart, hogy ösztönösen érezte a feladatot, segítségére jönni ennek a kegyetlenül letiport országnak. Minden érdekelté őt, ami magyar. És Rákosi beszélt neki harcainkról, a magyar művészetéről, irodalomról, népszokásainkról s a nagy nyomorról, mely egy virágzó országra rászakadt.

Beszélt az úri-osztály szegénységéről, melyet ez meggyőnyedve bár, de a jövőbe vetett rendületlen hittel, panasz nélkül visel. Beszélt a tehetségekről, melyekkel kunyhókban, palotákban egyaránt találkozunk s a beszélgetések közt egymásra talált e két sugárzó lélek s a mi sorsunk egészen a lord lelkéhez forrott.

Aztán elmentek a lord skóciai otthonába, hol ünnepnapokon a kastély ormára felhúzzák a magyar lobogót is. E zárt családi körben, a mindennapi életben még jobban megösmerte Rákosi a lordot. Látta őt játszani kis unokáival, látta a szegényei közt, látta sportolni, majd munkába merülni, mely áldást hozó ott, hol segíteni kell.

Mikor Angliáról mindent elmondott, áttért a „Kod”-re, az uram e verses regényére, melyet nemrégben azelőtt fejezett be. Siettettem a kiadást, mert erről ő még írni akar. A kiadó, ki nála járt, nekünk nem kellett világnézet ellentétek miatt. Mosolyogva mondta: „Nincs igaza édes Zsóki. Ha nekem egy betegem van s nincs ki meggyógyítsa, az ördög kezéből is elfogadom az orvosságot, ha az használ nekik.” „Igazan lehet Jenő bátyám, de mi másként szeretnék rajta segíteni.”

Megható volt a szerető Bárd Miklós iránt. Ünnepe volt neki minden vers születése. De nekem is kettős ünnep volt az, először, mikor

Pünkösdi remények

Irta Zichy Gyula gróf, kalocsai érsek

Sokszor zokogott már erőteljes és buzgó imádság a magyar lelkekből, ha a magyar hazát s a mi testvértelen, szegény nemzetünket bú, bánat, gyötrellem, veszedelem érte.

Megtorpant a magyar már akkor is, mikor több, mint ezer évvel a mi korunk előtt Európa idősebb népei felgyeltek az új jövevényre s megtorlással a sok kalandozás, fosztogatás miatt, amelyeket a szomszédoknál szerte elkövettek, kiirtották volna, ha nem tér magához. A nemzet feleszmélt, Krisztus követője, keresztény vitéz lett, s megmenekült a kiirtatásától.

A pusztulás szele tombolt rajta végig kétszáz évvel később, mikor a tatárvész söpörte el az ország nagy részét, — üszköt, romot, halálos félelmet és hullahegyeket hagyva maga után. A szétszórt magyarság lassan-lassan visszatért azonban, s törhetetlen hittel, buzgó imádsággal és mindent lebíró, hatalmas munkával újjáépítette a feldőlt országot.

Még rémesebb csapás szakadt a magyarra a mohácsi vészben, mely az ország szétszűllését, a nagy egység teljes felbomlását és a török igát zúdította rá. Mint vészes árvíz, mely nemcsak elsöpör s életet pusztít, hanem szennyes iszapjával be is temet virágzó völgyeket, a tudás és munka fenkölt gyümölcseit, úgy tombolt a török dúlás e szegény hazában, a magyar nemzetben, s kétszáz éves sirba törtézte, temette a régi nagyságot. Sok szép vidék felett kiellen szemfedő nyújtózik még ma is ebből az időből s alatta a kiirtott magyarok elhamvadott porai, fényes kultúrája, s munkájuknak gyönyörű kincsei alusszák álmaikat. Ilyen volt az Alföld, melynek régi pompázó helyei, községei, városai felett csupán a szellő jár és sívó homokot szór a szemed közé. Ezt szórta nekem is pár héttel ezelőtt, mikor ezt a szomorú vidéket kocsin, gyalog és autón bejártam. De Isten irtalma abból a sírból is előhívta a haldokló magyart. Kétszázötven évig tartott az élesztés s mielőtt a százados sebeket kiheverte volna, a nagy világégés ismét letépette, összedarabolta, halálra kínozta.

Tíz év óta nyögjük és szenvedjük ezt a szörnyű csapást s mivel igazságunk tudatában élünk, fájdalomunk élesebb, mint az ősök minden gyöttrődése. De épp ezért bizalmunk is na-

gyobb, mint a magyar népé valaha lehetett.

Kálváriát járunk, de nem csupán azért, mert kiérdemeltük, hanem főleg azért, — így hisszük s reméljük — mert az Urnak szándéka van velünk. Sokszor roskadozunk a nagy kereszt alatt, melyet Isten keze helyez vállainkra. Sokszor azt kell hinnünk, hogy nem bírjuk tovább. Sokszor megremegünk, ha azt látjuk, hogy sokan kidőlnek és belepusztulnak a sok fájdalomba és a sok reménybe, mely egyre szétfoszlik.

Csüggednünk, letörnünk és mindent feladnunk még sem szabad soha! Bár nehézségek, gondok, aggodalmak, anyagi válságok sötét viharai környeznek bennünket és rázzák lelkünket, az első pünkösdre kell ma is gondolnunk, mely az Apostolok halálra vált lelkét lánggra lobbantotta, letört reményeit

A Budapesti Hirlap történelmi felelőssége

Irta Kiebelberg Kunó gróf vallás- és közoktatásügyi miniszter

A politikai élet cselekvői nemcsak a választók, képviselők, felsőházi tagok. Ezek mellett ott vannak más, kollektív egyéniségek, melyeknek szavazati joguk nincs és hatásuk mégis óriási. Ezek közé tartoznak a lapok is. De nem minden ujság, csupán az a magasabb értelemben vett lap, sajátos ujság-egyénség, amely a maga hatásával épp úgy beleszövődik a nemzet életébe, akárcsak a pártvezér vagy éppen vezető államférfi. Aki következetesen uralkodó elvet, politikai irányt, közgazdasági, szociális vagy kulturális gondolatot képvisel a nagy nyilvánosság előtt, az ható alannyá emelkedik, annak megvan a hatalma és mivel nincs hatalom felelősség nélkül, megvan a felelőssége is.

Hány ujság dörög be a nyilvánosságba napról-napra azt, amiről azt hiszi, hogy az olvasóközönség szívesen veszi. Hány lap igazodik annak a pártnak vagy politikusnak a taktikája szerint, amelyhez

újra élesztette, ernyedett tagjaikba kedvet, erőt, elszántságot lehelt.

A Szentlélek tüze kigyulladt már az egész országban. Az a jubileum, melyet Szent Imrénék fenkölt alakjával, vonzó példájának, hősi életének, drága emlékének felidézésével félév óta emelünk és folytatunk, egyre megszűbb terjed s egyre több lélekben indítja fel az alvó erőket.

Letört nemzetünket ez fogja felrúzni, új életre, erő kifejtésre, hódításra alkalmasra és képessé tenni, de csak akkor, ha a nagy munkára fel tudunk készülni.

A Szentlélek tüze nem házra, sziklára, vagy tetőkre szállott, hanem meleg és bizó lelkekbe, melyek érkezését esedezve várták.

Igy várja a magyar nép is a Szentlélek tüzeit ebben a szent évben! Zokogjon fel hozzá a bizó imádság milliói lelkéből, melyeket a csapások özöne porhanyóra szántott, mert ha a magyar nép fájó, vérző szívvel, de bizó lélekkel esdi le Őt a magas mennyekből, biztosan le is jön s „megújítja az egész föld színét.”

vagy akihez tartozik! Ilyen felfogással, persze, nem jöhet létre lap a szó magasabb értelmében, az ilyen ujság jó formán csak a megafon szerepét játssza, valaki, vagy valakiknek a számára. Magasabb szempontból konstruktív, nemcsak közvéleményképzővé, hanem irányadóvá, csak az olyan sajtóorgánum válhat, amely a nemzeti élet nagy igazságait és szükségességeit felismeri és ezeket akarja szolgálni pártoktól, vezetőkötől, muló adott helyzetektől s hagulatoktól függetlenül. Az ilyen ujság nyugodtan nézhet történelmi felelőssége elé, mert eggyel legyünk tisztában: aki majd napjainknak történelmet írja meg, az az eddig megszokottól egészen eltérő históriát fog írni. Abban a történetben majd külön-külön fejezet jut a politikai pártok történetének, a napisajtó történetének s az egyes lapokról is majd úgy ítélnék, mint a kor államférfiairól. Szilágyi Dezső és a Pesti Hirlap, Tisza István és a Budapesti Hirlap, személyek és lapok vegyesen, mint ható és felelős alanyok jelennek majd meg a történetírás előtt, amely igazságot fog tenni és ítélni fog nemcsak az államférfiak munkája, hanem afelett is, hogy egy-egy ujság egészséges, vagy káros irányba befolyásolt-e az egyes időszakokban a közvéleményt. Szóval, nemcsak miniszteri felelősség van, nemcsak a hirlapírónak van büntetőjogi felelőssége, de ez utóbbi felett magasan ott van az ujságnak, mint kollektív egyének a történelmi felelőssége.

Hogyha most már ezzel a magasabb mértékkel, ezzel a komplikáltabb mérőkészülékkel közeledünk valamely ujsághoz, akkor érdekes az eredmény, amelyet a Budapesti Hirlap olvashatunk le.

A B. H. támadta az idősebbik Tiszát, felkarolta a tulipános irányzatot (az öreg Rákosi kabátján a jelvényt holtáig hordta) s azután, a végzetes nagy tusában, odaállt Tisza István mellé. Sokan azt hitték, hogy pártállást változtat, pedig a maga ízlése szerint válogatott a pártok között, amint időnként úgy látta, hogy egyik vagy másik politikai irányzat szolgálja inkább azt, amit a B. H. igazán és kizárólag szolgálni akart: a hazát. Mert a pártok valóban nem csalhatatlanok, államférfiak és pártvezérek ugyancsak ki vannak téve ezer tévedés lehetőségének. Az emberek jelentékeny része pártos

lény, felcsatlakozik egyik vagy másik politikai alakulathoz. Az embereknek nagy, talán nagyobbik része azonban nem érzi belső szükségét annak, hogy pártmber legyen, hanem fenntartja magának a szabad politikai verdikt lehetőségét arra, hogy ítéljen politikusköt és pártok felett. Ha ez nem lenne így, akkor merő lehetetlenség lenne a parlamentárizmus angol rendszere. Ha mindenki felesküdnék valamely párt lobogójára, amelyet odahagyni hűtlenség, akkor, — amíg egy nemzedék ki nem hal, — egészen reménytelen lenne minden házfelosztás, vagy képviselőválasztás, mert a pártok a korábbi számarányban kerülnének be. Németországban, ahol a pártállást és a világnézetet összeforrasztották, ez bizonyos mértékig így is van, ezért fungál ott az angol rendszertől egészen eltérően a parlamentárizmus. Az angol választó ezzel szemben bírónak érzi magát, aki objektíven szemléli a pártok harcát a parlamentben és azok eredményét az életben, megalkotja a maga ítéletét és aszerint szavaz, jutalmaz, vagy büntet egy-egy pártot. Efféle elgondolás vezette a B. H. irányítóit, igyekeztek a pártok felett maradni és támogatni a magasabb nemzeti érdekeket.

Sajnos, ahhoz hiányzik az időm, hogy történelmi egymásutánban, szerkesen előadjam a B. H.-nak, mint ujság-egyénségnek a történetét. A lap nacionalisztikus alapirányának csak két epizódjára szeretnék az elmondottak bizonyosságául rámutatni.

Az egyik a B. H. küzdelme a nyelvtisztaságért, a másik a harmincmillió magyar eszményének a kitzése.

A magyar nyelv nekünk sokkal több, mint a többi népeknek a maguk nemzeti nyelve. Nálunk a külföldieskedő tizennyolcadik század után a nyelvtudósok: Révay, Versegly, Kazinczy vezették be a reformkört. Széchenyi felépte lehetetlen lett volna, ha előbb még nem teremti a modern magyar nyelvet. Ezen a nyelven irodalom fejlődik, különösen hazafias költészet, amely megteremkenyítette a politikát. Ilyen körülmények közt az a nyelvrontás, mely a kiegyezés korának vége felé mutatkozott, valóban nemzeti veszedelem volt. Amikor hát a B. H. kiállott a nyelvhelyesség mellett, ez sokkal több volt, mint grammatikai, vagy stilisztikai mozgalom, itt, a háttérben, a nyelvtisztaság mögött, a nemzeti lélek hamisítatlan tisztaságának védelme állott.

Történelmi megvilágításban még érdekesebb a harmincmillió magyar eszményének a felállítása. Annak a korának a reálpolitikusai mosolyogtak a célkitűzésben rejlő idealizmus felett, pedig csak kevéssel nagyobb népsűrűség mellett a cél korántsem volt elérhető. Egyik legvégzetesebb nemzeti hibánk, hogy könnyen válunk szárnyaszegetté. Vannak idők, amikor szinte nemzeti erényszámba megy a haljós-lás és a csüggedés terjesztése. Ezzel szemben a nemzetnek, ha nem akar visszahullani, mint a zászlórúdról a lobogó, melynek zsinórját elmetstették, szüksége van eszményekre, amelyekben az emberek hisznek és remélnék, mert már ez a pusztá hit és remény önmagában is politikai erő. A kiegyezési korszak második felének szárnyaszegettségében egy lobogót igyekezett a nemzet zászlórúdjára felvonni a B. H., amikor kitzte a harmincmillió magyar eszményét.

És csodálatos volt az a következetesség, amivel összes rovatait a nacionalizmus szolgálatába tudta állítani. A B. H. tárcarovata, színházi és irodalmi kritikája, regénycsarnoka egy fejezetét alkotják a magyar irodalomtörténetnek.

Politikai pártok felett állva, a nemzet nagy céljait szolgálva, egészséges, hamisítatlan nacionalizmust képviselve, kiváló és sajátos civil lapegyéniség a B. H., amely mint pozitív, produktív tényező állott a magyarság életének félévszázadában.

az uram felolvasta nekem és másodszor, mikor Rákosi levelet írt róla. Kétszázötven évvel ezelőtt van tőle, ezekben ritka közvetlenséggel nyilatkozik meg minden elképzelhető kérdésről.

Néha kesergett, hogy nem lett olyan nagy költő, mint szeretett volna lenni, s mikor remek beszédeire hivatkoztam, melyekben életre kel minden, amiről szól, amelyek csupa szín és szárnyaló költészet, mosolygott elragadtatásomon. „Tudja, édes Zsóki, mi vagyok én? Közvetítő. Megmutatom az embereknek a szépet, megtanítom őket látni, gyönyörködni. Mankó vagyok, mely segíti a maguk lábán járnai nem tudókat, jó irányba tereli a tévelygőket. Szárny vagyok, amely a magasba lendíti az út porában vergődő lelkeket.”

Rákosi Jenő azon kevesek közé tartozott, kik örülni tudnak a mások szüretjének.

Bizancs sikere, annak idejében valóságos lázba hozta. „Féltékenynek kéne lennem Herczegre, — mondta, — de oly nagy a gyönyörűségem a darabjában, hogy csak örülni tudok annak, hogy megírta.”

Ilyenkor hallgatva őt, el voltam ragadtatva beszédétől, s ez jól esett neki.

Betegsége napról-napra súlyosodott, testileg gyengült, de szelleme friss maradt. Türelmes beteg volt, de néha kitört, ha új orvosságot rendeltek neki.

Egyszer ingerülten utasította vissza a gyógyszert. „Nem kell, többet használ nekem egy Bárd-vers száz orvosságnál”, — szölt. Nyomban telefonált nekem a titkárja: Van-e új vers? A meglévőket már mind felolvasták neki, s ez jól hat rá.

„Van, megyek”, — telefonáltam. Új vers ugyan nem volt, de melléje ültem és mondtam sorjába a verseket, úgy, ahogy azok megcsendültek a lelkemben. Ő hallgatta, átszellemülten, huzatla magának velem notás kedvben, gyönyörködve, lelkesedve, s mialatt hallgatta, elfeledte a betegségét.

A *Köd* megjelenését nem érthette meg, de

mikor elolvasta a kéziratot, még jóval betegsége előtt, olyan levelet, olyan kritikát írt róla, amilyenre csak az ő megértő lelke, művészi tudása képes.

Legkedvesebb emlékem ez az írás tőle.

Egy este, mikor fent voltam nála, panaszkodtak rá, hogy nem eszik, főképp cukrot nem, amire szüksége volna a szervezetnek. Tréfáltam vele, hogy a harctéren a katonák sok kockacukrot ettek, ettől nagy lett az erejük és harcikészségük. Mosolygott. Aztán ötletszerűen a zsebembe nyultam, amelyben már jóelőre betettem néhány kockacukrot. „Jenő bátyám, véletlenül van is nálam cukor, ide teszem az asztalára, maga elalvás előtt rám gondol és megeszi a cukrot.” Hálásan rám nézett, majd elérzékenyedett s megszorította a kezemet. „Megezem”, — mondta halkán.

Betegsége utolsó napjaiban mindig érzékeny volt, ha látott. Sokat kérdezősködött az uramról, s mindig azt üzenté neki: menjen már Füredre, ő is odamegy, ha jobban lesz.

Halála előtt néhány nappal jácintot vittem neki. Csodálatosan vidám volt. Sürgette a Ködöt s szinte transzban beszélt róla. Képeket, jeleneteket látott, amelyeket izzó lélekkel, de halk szóval mondott el nekünk. Vizionált, sugárzott, szinte fölemelkedett karosszékeben, s mi, kik körül álltunk, kedves kis menyé, rokon házvezetőnője és az ápolónők, meghalva hallgattak őt.

Hogy mit látott víziójában, miről beszélt, azt nem tudom most elmondani. Vert a szíve s az ápolónő nyugtató eszpeket adott be neki, s intett, hogy hagyjuk őt magára.

Összeszedtem magam, leküzdtem érzékenységetem s mosolyogva kívántam neki jóéjszákát.

Hosszan tartotta kezemet a kezében, szomorúan rá nézett s már sugva mondta: „Sietesse a Ködöt.”

Ekkor láttam őt utóljára. Másnap telefonáltak, ne menjek fel, mert kerülni kell minden izgalmat.

Néhány napra rá meghalt.